

Досягнення філософії як передумови запровадження експериментального дослідження психіки за моторикою

У статті розкрито досягнення філософії, що забезпечили створення передумов запровадження експерименту в психології. Розглядаються особливості розуміння співвідношення психіки і моторики в історії філософії.

Ключові слова: історія філософії, експеримент в психології, тіло і душа, м'язові рухи, психіка.

В статье раскрыты достижения философии, обеспечившие создание предпосылок внедрения эксперимента в психологии. Рассматриваются особенности понимания соотношения психики и моторики в истории философии.

Ключевые слова: история философии, эксперимент в психологии, тело и душа, мышечные движения, психика.

Емпіричне дослідження психологічних феноменів ускладнене якісною своєрідністю цих явищ. Тому для експериментального вивчення психіки потрібно було пройти певний шлях в науковому мисленні. Методи ж дослідження психіки історично ґрунтувались на філософській рефлексії. Саме в історії філософії створювались передумови запровадження експерименту в психології. Особливий інтерес в контексті досліджуваної проблеми викликає філософське розуміння співвідношення психіки і моторики. Остання є зовнішнім, об'єктивним показником внутрішніх психічних процесів.

Дослідження філософських поглядів на взаємозв'язок моторики є важливим науковим завданням, розв'язання якого допоможе зрозуміти роль і значення цих процесів у створенні передумов запровадження експерименту в психології.

Метою статті є теоретичний аналіз поглядів філософів, які сформували передумови встановлення причинно-наслідкових зв'язків між моторикою і психікою особистості.

Древньогрецького філософа з енциклопедичними знаннями – Арістотеля, який жив в 384-322 рр. (IV ст. до н.е.), вважають автором першої теорії про психіку. В трактаті “Про душу” він систематизовано виклав погляди на психіку. Водночас Арістотеля можна вважати першим дослідником психомоторики. У своїй теорії

психіки він стверджував, що ця особлива форма життєдіяльності поєднує відчуття і м'язові рухи – відповіді. Тобто психіка є сенсомоторною.

Формування таких поглядів сприяло те, що Арістотель народився в родині медика та першопочатково отримав знання природничого характеру, готуючи себе до роботи лікаря. З 17 років навчався в Афінійській академії, яку очолював Платон. Надалі проживав в різних містах Малої Азії, займався науковими дослідженнями переважно біологічних закономірностей і навчав численних учнів.

Критикував платонівську теорію безтілесних форм (“ідей”). Щоправда вагався між ідеалізмом і матеріалізмом. Пояснюючи мислення, Арістотель розрізняє поряд з практичним розумом теоретичний і протиставляє їх. Зрозуміло, що останній втрачає свій зв'язок з моторикою, переміщеннями тіла у просторі, які представлені в практичному розумі. Поряд з цим, Арістотель є засновником науки логіки. Діоген Лоертський писав, що своїх учнів Арістотель навчав розмірковувати на задані положення та красномовству. В 335 р. до н.е. заснував у Афінах власну наукову школу – лікей (або лицей за сучасною вимовою). Вперше дав “функціональне визначення душі (психіки). На думку Арістотеля, душа є не тіло, але невід'ємна від тіла сутність: це форма, функції, суть і мета живого тіла [12, с. 24].

Будучи автором першого спеціального твору про душу, Арістотель не тільки узагальнив існуючі на той час міркування, а й запропонував свою ідею відповідно до якої виділялись три “ступеня” душі: рослинна, тваринна і розумна (людська). Останній ступінь, за походженням, є божим і таким, що може відділитися від тіла. Отже, “включення” моторики може пояснюватись або силою волі, або афектами, що практично не дає можливості розвивати знання про феномен взаємовпливу рухів і психіки. Проте, після певних коливань, Арістотель приходить до висновку, що душі від тіла відділити не можна. Це повертає психологічну думку на природничо-наукові основи [1]. Він також виділив у дія людини таку важливу її характеристику, як предметність.

У науковій спадщині Арістотеля розрізняють: 1) теоретичну частину – вчення про буття, у його частинах, причинах і початках, 2) практичну – про людську діяльність, 3) поетичну – про творчість [16, с.27]. Головними пояснювальними принципами психології вчений вважав: організації (системності), розвитку і причинності. Погляди ж філософа на душу, зокрема, на поєднання відчуттів і м'язових рухів, сутність пізнавальних та афективно-вольових процесів, визнавались як базові до XVII ст. [13].

Рене Декарт (1596-1650) – французький філософ і дослідник природи, багато зробив для перетворення психології зі споглядальної в емпіричну науку про явища свідомості.

З відкриттям Р.Декартом рефлексивної природи поведінки м'язові рухи розглядалися як доцільна відповідь організму на зовнішні подразники. Важливим у цій теорії є те, що детермінація моторики пояснюється в ній не довільно діючими силами психіки, а об'єктивними факторами. Дискусії про зазначену детермінацію поділили науковців з позицій нашого аналізу на два табори. Ті з них, хто бачив свідомість суб'єкта предметом психології (В.Вундт, Ф.Брентано та інші), розглядали моторику як результат іманентної активності свідомості, “...джерело якої закладене в ній самій і первинне по відношенню до інших, внутрішньо психічних явищ” [11, с.171]. Ті, хто розумів категорію дії як тілесно-психічну (Гельмгольц, Ч.Дарвін, І.М.Сеченов та інші), бачили в ній біологічні детермінанти моторики. В їх поглядах з позицій біології розглядаються особливості взаємовпливу рухів і психіки [18].

В епоху Відродження, як відомо, головним завданням вважалось очищення античної картини світу від викривлень “середньовічних варварів”, а світ мислився за типом одушевленого організму, живою частиною якого є тіло людини з притаманними їй властивостями психіки [20]. Отже, для наукового поглиблення розуміння психомоторики особливе значення має XVII століття. Видатний французький філософ Рене Декарт, який вперше в історії психології виділив усвідомлюваність як критерій розрізнення психічних процесів від непсихічних (і заклав підвалини інтроспекціонізму), водночас на основі розуміння рефлексу завершив механістичну картину світу, включивши в неї поведінку живих істот. Рефлекс розумівся ним як основний акт нервової системи [6]. За таких умов, природно, душа була неспроможна зменшувати чи збільшувати кількість руху живого організму. Емпірично очевидні зв'язки душі і тіла, які були віднесені Декартом до принципово різних сторін буття, він спробував пояснити за допомогою гіпотези взаємодії [17].

Тобто в історії науки співвідношення психічних і фізичних процесів набуло особливої гостроти саме у XVII столітті, коли Р.Декарт на основі механістичної картини світу здійснив спробу пояснити поведінку живих істот. Проте схема механічної взаємодії змусила його віднести акти свідомості до безтілесної непросторової субстанції. Відношення цієї субстанції, яка тільки мислить, до роботи “машини тіла”, яке тільки рухається, було пояснене Р.Декартом у руслі концепції психофізичної взаємодії. Відповідно до неї обидві абсолютно протилежні субстанції (духовна головним

своім атрибутом і проявом має мислення, а тілесна – протяжність з'єднуються в людині за допомогою божественної (третьої) субстанції [14].

Англійський філософ-матеріаліст Томас Гоббс (1588-1679) створив систему психології, у відповідності з якою відчуття і уявлення як їх сліди (елементи свідомості) взаємодіють на основі механістичних за своєю суттю взаємозв'язків (суміжності відчуттів у просторі і в часі). У вирішенні проблеми співвідношення душі та тіла він дотримувався того, що всі психічні процеси є тільки феноменальними відображеннями мозкових процесів. Тобто вирішував психофізичну проблему з позицій паралелізму [18].

Аналіз розуміння співвідношення психіки і моторики у XVII столітті показав, що Гоббс змістив джерело активності суб'єкта зі сфери безтілесної духовної субстанції, де її локалізував Декарт, в сферу тілесну [14; 20].

Т.Гоббс виходив з тих позицій, що психіку повністю можна вивести з природних тіл, але він не зміг вирішити психофізичну проблему [5]. У Т.Гоббса відчуття виступають побічним продуктом матеріальних процесів. Розуміння психіки тільки як феноменального відображення мозкових процесів перетворює її у епіфеномен. Така психіка, яка є надлишковим продуктом фізіологічних процесів, не може відігравати активної ролі в життєдіяльності людини [17]. Водночас вчення Т.Гоббса мало значний вплив на наступний розвиток психології щодо матеріалістичної детермінації феноменів психічного відображення.

Видатний нідерландський філософ Бенедікт Спіноза (1632-1677) розробив ідеї про афекти – психічні процеси, що можуть зменшувати або збільшувати здібності тіла до дії. Психофізичну проблему він вирішив у дусі матеріалістичного монізму [15]. Б.Спіноза розглядав мислення і протяжність як атрибути однієї й тієї ж субстанції – природи, чи Бога. Принципово важливо те, що при цьому здатність тіла до дії лежить в основі мислення. Останнє, на думку автора, тим досконаліше, чим більша здатність тіла виконувати різноманітні та складні дії [17].

Отже, ще раз підкреслимо, що Б.Спіноза розглядав мислення і протяжність як атрибути безкінечної субстанції – природи, або Бога. Порядок ідей той самий, що і порядок речей, вважав він. Більш того, спроможність тіла до дії є, на його думку, основою мислення і чим більше можливостей для виконання різноманітних дій, тим досконаліше мислення. Зазначене показує, що поставлену Р.Декартом психофізичну проблему Б.Спіноза вирішив на ґрунті матеріалістичного монізму. “Принцип детермінізму, розроблений

Спінозою, з одного боку, заперечує свободу волі, з іншого – включає душу в систему причинного пояснення природничих явищ” [10, с.13].

Ідеї Б.Спінози передбачали положення, які були доведені тільки в ХХ ст. представниками діяльнісного підходу в психології. Вчення про афекти як психічні процеси, що можуть збільшувати або зменшувати здатність тіла до дії вивчається і застосовується для досліджень психології емоцій та мотивації [12, с. 367-368].

Німецький філософ Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646-1716) виступив проти ототожнення Декартом психіки і свідомості. Розвиваючи концепцію “малих сприймань” (погано усвідомлюваних або зовсім не усвідомлюваних змістів психіки), Г.В.Лейбніц започаткував розробку проблеми підсвідомого [8]. Щодо рішення проблеми співвідношення душі і тіла, то він дотримувався позиції психофізичної “відповідності” як результату “представленої Богом гармонії” між фізичним і психічним. Г.В.Лейбніц увів поняття “аперцепція” і вважав за необхідне визнати наявність активності душі навіть в елементарних процесах відчуття [18].

Г.Лейбніц не вважав душу “чистою дошкою”, яку заповнює життєвий досвід індивіда. Він порівнював душу з глибою мармуру, в якій вже є певні “прожилки”. Тобто душа має певні свої індивідуальні особливості, які опосередковують зовнішні враження. Ця ідея була розвинена в працях С.Л.Рубінштейна засновника діяльнісного підходу в психології у ХХ ст.

Психофізичний паралелізм, який полягає в тому, що психічне і фізичне визнаються двома самостійними рядами процесів, які корелюють між собою, є невід’ємними один від одного, але такими, що не пов’язані відношеннями причини і наслідку, знаходив своїх прихильників як у стані ідеалістично налаштованих вчених, так і матеріалістів. Серед перших був Г.В.Лейбніц, який вважав, що душа і тіло з надзвичайною точністю, але незалежно, здійснюють свої операції. Відповідність, як вже зазначалось, між ними пояснювалась наперед установленною Богом гарантією. Отже, вирішення психофізичної проблеми здійснюється з позицій психофізичної “відповідності”. Г.В.Лейбніц визнавав також активність душі, яка уподібнювалася монаді (духовні, психологічні атоми) [17].

Серед матеріалістів, що дотримувались психофізичного паралелізму, можна виділити Д.Гартлі, який розглядав психічні процеси як тінь мозкових процесів (вібрацій). Давид Гартлі (1705-1757) – англійський філософ, психолог і лікар – першим створив завершену систему асоціативної психології на основі теорії вібрацій.

М.Г.Ярошевський підкреслює, що до середини XIX століття на всіх конкретно-психологічних концепціях лежав відбиток дуалізму. Особливо виразно це помітно при аналізі категорії дії. У спробах теоретично осмислити реальну цілісну дію вона розщеплювалася на два внутрішньо не пов'язані феномени. Доступний об'єктивному спостереженню тілесній, матеріальній дії протиставлялась внутрішня дія в межах свідомості. З цих позицій формувалось уявлення про мимовільність і довільність дій. Перша трактувалась як нав'язувальна суб'єкту реактивність. Друга – як така, що йде від суб'єкта і отримує свій вищий прояв у довільних діях свідомості. Остання здатна спонтанно регулювати як внутрішньопсихічні процеси, так і роботу організму. Описана дуалістична схема спонукала вчених до пошуків тих ланок, що розташовані між думкою і тілом [18].

Дж. Локк назвав таку ланку асоціацією, а Д.Гартлі уявляв асоціацію таким механізмом психіки, що має тілесну основу. Відносно цього М.Г.Ярошевський зазначає: “Звичайно, відсутність реальних експериментальних відомостей про фізіологічний механізм асоціацій надавала схемі Гартлі фантастичний характер. Тим не менше дійсним прозрінням, підтвердженим успіхами психофізіології через півтора століття, була версія Гартлі, що асоціації виникають тільки за умов переходу сенсорного образу (за допомогою вібрацій мозкової речовини) в сферу діяльності м'язів. До речі, тим самим великий англійський лікар відкрив роль непомітних мікрорухів м'язового апарату в процесах сприймання, пам'яті і навіть мислення (в останньому випадку, як він вважав, в асоціативний ланцюг включається слово, за яким прихована вібрація органів мовлення)” [11, с.174].

Отже, в епоху Просвітництва значний внесок у розробку питань психомоторики здійснив саме англійський лікар Д.Гартлі. У нього асоціація вперше перетворилася в універсальну категорію, яка пояснює всю психічну діяльність. Самі асоціації базувались на вібраціях. Нервова система підпорядковувалась фізичним законам, а відтак, і продукти її діяльності включалися у такий самий причинний ряд. “Цей ряд охоплював поведінку всього організму – від сприймання вібрацій в зовнішньому середовищі (ефірі) через вібрації нервів і мозкової речовини до вібрацій м'язів” [20, с.146]. “Всі нервові вібрації Гартлі поділяє на два види: великі і малі. Малі виникають в білій речовині головного мозку як мініатюрні копії (або сліди) великих вібрацій в черепномозкових і спинномозкових нервах. Учіння про малі вібрації пояснило виникнення ідей на відмінну від відчуттів. Оскільки ж первинними вважались великі

вібрації в нервовій системі, що виникають під впливом на неї “пульсацій” зовнішнього ефіру, “внутрішній світ” ідей виступав як мініатюрна копія реальної взаємодії організму зі світом зовнішнім. Одного разу виникнувши, малі вібрації зберігаються і накопичуються, утворюючи “орган”, який опосередковує наступні реакції на нові зовнішні впливи. Завдяки цьому організм, на відміну від інших фізичних об’єктів, стає системою, що навчається, що має власну історію” [20, с.147]. Д.Гартлі побудував модель свідомості на основі принципу елементаризму.

Французький філософ і лікар Ламетрі Жюльєн Офре Де (1709-1751) дотримувався матеріалістичних поглядів. Він був переконаний, що психічні функції визначаються особливостями роботи мозку. Більш того, Ламетрі зазначав, що психічні функції визначаються всією тілесною організацією людини [7]. Основну психофізичну проблему він вирішував з матеріалістичних позицій; психіку розглядав в її еволюційному розвитку, а свідомість людини як його найвищий рівень. В “організмичній” моделі психіки особливе значення надавав потребам живого організму, які є рушійною силою поведінки. Саме потреби є необхідною умовою виникнення психіки і свідомості, які доцільно досліджувати емпірично. Зі всіх психічних функцій особливого значення учений надавав увазі, яка дозволяє суб’єкту визначати послідовність уявлень [7].

Зазначені погляди, щоправда дещо з механістичних позицій, дозволяють включати у причинно-наслідкові зв’язки психічні функції та моторику людини.

Отже, можна стверджувати, що філософська думка виступала тією основою, на якій зароджувались психологічні школи, напрями і здійснювалось конкретне пізнання. Водночас у філософії і психології емпірично фіксувався і фіксується плюралізм поглядів, що робить необхідним визначення зі сталенням до різноманітних, часом протилежних і взаємовиключних теорій [19].

У самій історії філософії тривалий час панувала тенденція, згідно з якою кожен філософ вважав за необхідне радикально заперечувати теорії своїх попередників, пропонуючи своє вчення як істинну філософську систему. Принципово по-новому до філософського плюралізму підійшов Гегель, який враховував історичну обумовленість та історичну обмеженість знань, їх відносність та суперечність в їхньому поступальному розвитку. Різноманіття філософських теорій, за Гегелем, збагачує філософію своїми принципами, абсолютизація яких в історико-філософському процесі є перехідною. Кожна система філософії існувала і продовжує ще й тепер існувати. Ні одна з них не зникла, а всі вони збереглися у філософії як моменти одного цілого.

Але, як підкреслює Гегель, ми повинні бачити різницю між частковим принципом цих систем філософії, взятим як частковий принцип, і проведеним цього принципу через весь світогляд [3;4].

Не здійснюючи різнобічного аналізу гегелівської теорії історико-філософського процесу, в якій є дискусійні питання, зазначимо тільки, що в головних її рисах дається інтерпретація історії філософії як процесу розвитку. Для історико-психологічного аналізу плюралізму психологічних учинь погляди Гегеля мають важливе значення щодо пояснення виникнення теорій як логічними детермінантами самого процесу, так і соціальною обумовленістю в їх діалектичному взаємозв'язку [17].

Факт існування різноманітних психологічних теорій з їх різними поглядами на співвідношення ідеального і матеріального, психічного і нервово-фізіологічного, внутрішнього і зовнішнього, суб'єктивного і об'єктивного та на багато інших проблем потребує свого пояснення і вивчається історією психології та загальною психологією [18].

Зрозуміло, що сам цей факт має вивчатись з позицій історизму, що може забезпечити його адекватне тлумачення і правильні методологічні висновки. Ми ж зазначимо тільки, що трактування пізнання як обмеження встановлених істин через відкриття фактів і закономірностей, які не узгоджуються з цими істинами, дозволяє зрозуміти механізм співвідношення між різними теоріями [17]. А якщо додати, що у філософії існує тенденція усвідомлення того, що "...поняття істини не вичерпує поняття цінності навіть в рамках гносеології" [9, с. 8], то це може пояснити і значний суспільний відгук на теорії, які мають надто багато припущень і мало доведень.

Заперечення істин через диференціацію та поляризацію теорій відбувається одночасно з їх інтеграцією. Це дві сторони єдиного процесу поступального розвитку знань [2]. В єдності вони забезпечили створення філософських передумов запровадження експериментального вивчення психіки за показниками моторики.

Висновки

1. Розробка і застосування сукупності прийомів досліджень у психологічній науці (зокрема – експерименту) історично ґрунтувались на філософській рефлексії.

2. У філософії емпірично фіксувався плюралізм поглядів щодо співвідношення ідеального і матеріального, психічного і нервово-фізіологічного, внутрішнього і зовнішнього, суб'єктивного і об'єктивного, психіки і моторики.

3. Значний внесок у підготовку передумов застосування експериментального вивчення психіки за показниками моторики

зробили такі філософи, як Аристотель (психіка – форма життєдіяльності, що поєднує відчуття і м'язові рухи), Р.Декарт (рефлекторна природа поведінки), У.Гоббс (змістив джерело активності суб'єкта зі сфери безтілесної духовної субстанції в сферу тілесну). Б.Спіноза дійшов висновку, що реальними є як фізіологічні, так і психічні явища (реалістичний монізм), а Г.Лейбніц, дотримуючись психофізичного монізму, стверджував, що істинна сутність усіх явищ є духовною. Д.Гартлі і Ж.Ламетрі доводили, що психічні феномени рівнозначні тілесним і не мають автономної активності (матеріалістичний монізм).

Список використаних джерел

1. Аристотель. Сочинения / Аристотель. Соч.: в 4-х т. – М.: Мысль, 1976-1983. – Т. 1. – 550 с.
2. Богомолов А.С. Основы теории историко-философского процесса / А.С.Богомолов, Т.И.Ойзерман. – М.: Наука, 1983. – 286 с.
3. Гегель. Сочинения. – Т. XI. Лекции по истории философии. Кн. 3-я / Гегель. – М.; Л.: Соцэкгиз, 1935. – 528 с.
4. Гегель. Сочинения. – Т. IV. Феноменология духа / Гегель. – М.: Соцэкгиз, 1959. – 440 с.
5. Гоббс Т. Сочинения / Т.Гоббс. Соч.: в 2-х т. – М.: Мысль, 1989-1991. – Т. 2. – 735 с.
6. Декарт Р. Сочинения / Р.Декарт. Соч.: в 2-х т. – М.: Мысль, 1989-1989. – Т. 1. – 654 с.
7. Ламетри Ж.О. Сочинения / Ж.О.Ламетри. – М.: Мысль, 1983. – 509 с.
8. Лейбниц Г.В. Сочинения / Г.В.Лейбниц. Соч.: в 4-х т. – М.: Мысль, 1982-1989. – Т.3. – 734 с.
9. Ойзерман Т.И. Исторические судьбы плюрализма философских учений / Т.И.Ойзерман // Вопросы философии. – 1991. – № 12. – С.3-13.
10. Основы психології: підручник / За заг. ред. О.В.Киричука, В.А.Роменця. – К.: Либідь, 1995. – 632 с.
11. Петровский А.В. Основы теоретической психологии / А.В.Петровский, М.Г.Ярошевский. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 528 с.
12. Психологический словарь / Под ред В.П.Зинченко, Б.Г.Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика – Пресс, 1988. – 440 с.
13. Роменець В.А. Історія психології Стародавнього світу і середніх віків / В.А.Роменець. – К.: Вища школа. Головне вид-во, 1983. – 415 с.

14. Роменець В.А. Історія психології XVII ст. / В.А.Роменець. – К.: Вища школа, 1990. – 365 с.
15. Спиноза Б. Избр. произведения / Б.Спиноза. Избр. произв.: в 2-х т. – М.: Госполитиздат, 1957. – Т. 2. – 727 с.
16. Философский словарь. – 3-е изд. / Под ред М.М.Розенталя. – М.: Политиздат, 1975. – 496 с.
17. Шинкарюк А.І. Розвиток психомоторики і психіки: Проблема активності та свободи / А.І.Шинкарюк. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. – 200 с.
18. Шинкарюк А.І. Психомоторно-рівнева структура активності та свободи суб'єкта / А.І.Шинкарюк. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005. – 448 с.
19. Ярошевский М.Г. О диалектике психологического познания / М.Г.Ярошевский. – 1980. – № 2. – С. 5-19.
20. Ярошевский М.Г. История психологии. – 3-е изд., дораб. / М.Г.Ярошевский. – М.: Мысль, 1985. – 575 с.

In the article the achievement of philosophy that ensured the creation of preconditions introduction experiment in psychology. The features of psychological understanding of correlation and motility in the history of philosophy.

Keywords: history of philosophy, psychology experiment, body and soul, muscle movements, psyche.

Отримано: 22.02.2011

УДК 159.964.2:159.92-055.26

О.І.Шишак

МАТЕРИНСЬКА ІДЕНТИФІКАЦІЯ З НЕМОВЛЯМ ЯК КОНСТРУКТ ДЛЯ ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена обґрунтуванню та операціоналізації поняття материнської ідентифікації з немовлям, описано модель її функціонування, а також запропоновано алгоритм емпіричного дослідження. Материнська ідентифікація трактується як складний інтрапсихічний процес, що починається з реєстрації дитячого сигналу, полягає в співвіднесенні його з ключовими репрезентаціями власної пам'яті,